

INDIVIDUATIE EN SOCIALISATIE IN TIJDEN VAN MODERNISERING

BIJDRAGEN AAN DE PEDAGOGENDAG 1991

redactie:
Frieda Heyting
Ernst Mulder
Adalbert Rang

SISWO publikatie 361

Amsterdam
SISWO, 1991

GENERATIEVERSCHILLEN IN HET GEBRUIK VAN SCHRIFTELIJKE MEDIA IN PEDAGOGISCH PERSPECTIEF

A.W.M. Duijx, J.J. Hox en E.D. de Leeuw (R.U.L., U.v.A., V.U.A.)

De vrijetijdsbesteding van kinderen staat de laatste jaren weer volop in de aandacht. De opkomst van de nieuwe media, de radio voor de oorlog met een bloeitijd in de jaren vijftig en de televisie eind jaren vijftig met een bloeitijd aan het eind van de jaren zestig, begin jaren zeventig, is altijd met argusogen gevolgd. Het patroon van de vrijetijdsbesteding zou onder invloed van deze machtige media compleet veranderen. Uiteraard was de angst voor een deel gericht op het verdringen van hoog gewaardeerde vrijetijdsbestedingen, waaronder lezen en het clubwerk (de ontkerkelijking was nog maar net begonnen). Eind jaren '50 werd geklaagd over "de televisie-woekering ten koste van het huiswerk en nuttige actieve vrijetijdsbestedingen". De angst was vooral gericht op de prominente plaats die de "nieuwe" media binnen het gezin kregen. De ouders verloren een deel van hun macht. Natuurlijk bepaalden veel ouders nog wel naar wat voor programma's er geluisterd c.q. gekeken werd, maar het alziend oog van de opvoeder is niet altijd aanwezig. En de verleiding is voor een kind erg groot. Opmerkelijk is dat in een onderzoek uit 1957 naar voren kwam dat bijna een kwart van de televisiebezitters aangaf tot aanschaf te zijn overgegaan omdat het zo leuk was voor de kinderen (Van Setten, 1987). In een onderzoek uit 1966 blijkt dat in de top tien van de meest door kinderen bekeken programma's vijf *niet* voor kinderen geproduceerde programma's te zitten (Televisie en kinderen, 1966). De angst van de opvoeders was dus niet geheel ten onrechte.

Verschillende socialisatiebronnen zijn van invloed op het patroon van vrijetijdsbesteding van kinderen. Elke socialisatiebron stimuleert op een of andere wijze bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding. In ons onderzoek gaat het voornamelijk om factoren die het (vrijetijds) leesgedrag van kinderen stimuleren.

Onderzoek

De Universiteit van Leiden, sectie Kind en Media en de Universiteit van Amsterdam, vakgroep Pedagogische Wetenschappen werken aan een onderzoeksproject Opvoeding en Vrije Tijd. Binnen het onderzoeksproject wordt ondermeer getracht verschillen te beschrijven tussen het mediumgedrag van een drietal generaties. In deze bijdrage ligt het zwaartepunt op het gebruik van schriftelijke media.

In 1989 werd tweemaal een postenquête over opvoeding en vrijetijdsbesteding verzonden. In beide gevallen was de steekproef getrokken uit dezelfde populatie, nl. die van schoolverlaters. Een schoolverlater is iemand die in een bepaald jaar stopt met een opleiding en zich niet inschrijft voor een vervolgopleiding. Men kan stoppen met een opleiding omdat men het einde van de leerplichtige leeftijd heeft bereikt, of omdat men het einddiploma van een bepaalde opleiding heeft behaald. Eén enquête was gericht aan ouders van jongvolwassen schoolverlaters; in de begeleiden-

de brief werd aan de geadresseerde gevraagd de vragenlijst aan zijn/haar ouders door te geven. De andere enquête was gericht aan schoolverlaters zelf. Bij beide enquêtes werd de volledige Dillman-methode voor postenquêtes toegepast, inclusief een speciale laatste reminder (Dillman, 1978; Hox, de Leeuw, Duijx, 1984). De enquête onder ouders resulteerde in 385 ingevulde vragenlijsten, dit brengt de response ratio op 66%; de enquête onder schoolverlaters resulteerde in 452 ingevulde vragenlijsten; een response ratio van 78%.

Beschrijving onderzoeksgroep

De respondenten op de ouder-enquête waren gemiddeld 48 jaar; de jongste respondent was 37, de oudste 64. Ruim twee derde (68%) van de respondenten was vrouw. Het grootste gedeelte van de respondenten (89%) was getrouwd (7% gescheiden, 3% weduwe, 1% ongehuwd). Vijf procent van de respondenten heeft één kind, 46% heeft twee kinderen, 31% heeft drie kinderen, 10% heeft vier kinderen, en 5% heeft vijf kinderen (de resterende 3% heeft tussen de 6 en 8 kinderen). Tien procent van de responderende ouders had een lagere school opleiding, 37% een lbo-opleiding, 30% een mulo/mavo opleiding, en 11% een vwo-opleiding; de resterende 12% had een hbo- of wetenschappelijke opleiding voltooid.

De respondenten op de jongvolwassenen-enquête waren gemiddeld 19 jaar; de jongste respondent was 17, de oudste 26. De helft (51%) van de respondenten was vrouw. Het overgrote gedeelte (96%) is ongehuwd, de resterende 4% zijn getrouwd. Geen van de jongvolwassenen heeft zelf al kinderen. Wat betreft de gevolgte opleiding: 11% van de jongvolwassenen heeft een lbo-opleiding afgemaakt, 8% een mulo/mavo opleiding, en 63% een havo/vwo- opleiding; de resterende 18 % had een hbo- of wetenschappelijke opleiding voltooid.

Voor de analyse is een indeling in generaties gemaakt. Deze indeling is gebaseerd op de fase waarin de leesmotivatie en leesattitude grotendeels vast komt te liggen, te weten eind lagere school, begin middelbare schooltijd (Tellegen- Van Delft, 1987). We komen dan tot de volgende indeling:

generatie	geboren	lagere school	middelb. school
1 (oorl/cris)	1925-1939	1931-1945	1937-1951
2 (opbouw)	1940-1949	1946-1955	1952-1961
3 (welvaart)	1960-1974	1966-1980	1972-1986

het opleidingsniveau van de ouders van de ondervraagden neemt in de loop der generaties sterk toe. De stijging is voor het belangrijkste deel toe te schrijven aan de opleiding van de moeder (in de oorlog/crisisgeneratie heeft 56 procent van de ouders een opleiding van alleen lagere school, in de welvaartsgeneratie is dat nog slechts 10 procent). Bij de opbouwgeneratie neemt het opleidingsniveau van de ouders iets af, te verklaren uit het feit dat dit de ouders zijn die hun opleiding in

crisis/oorlogssituatie hebben genoten. De opleiding van de ondervraagden zelf laat dezelfde stijging zien. De welvaartsgeneratie is beter opgeleid dan vorige generaties. Als we kijken naar een andere factor die veelal gebruikt wordt om de sociaal economische status van een gezin aan te geven, het beroep van de vader, dan zijn de verschillen tussen de generaties minimaal.

Gevraagd werd ook naar de geloofstraditie waarin men is opgevoed. De ontkerkelijking heeft waarschijnlijk binnen de algemene instituties sneller plaatsgevonden dan binnen het gezin. Er is wel een lichte daling te bespeuren, maar van de welvaartsgeneratie geeft nog steeds 68% aan in een bepaalde geloofstraditie te zijn opgevoed (versus 80% van de oorlog/crisisgeneratie). De gezinsgrootte daarentegen is fors gedaald. Hadden de crisis- en opbouwgeneratie nog gemiddeld 4.3 kinderen, de welvaartsgeneratie komt uit gezinnen met 2.9 kind.

Stimuleringsfactoren vanuit gezin en school

Uit onderzoek blijkt dat het gezin een belangrijke invloed heeft op het leesgedrag van kinderen (Schmutzler-Braun, 1983). Volgens Steinborn (1980) is niet alleen het voorbeeldgedrag van de ouders belangrijk, maar ook de attitude die ouders ten opzichte van het lezen aan de dag leggen. Tussen de (lees)attitude en het voorbeeldgedrag kunnen grote verschillen bestaan.

Wij vroegen ouders om op een vijfpuntsschaal aan te geven hoe belangrijk zij bepaalde vrijetijdsbestedingen voor hun kinderen vinden, en hoeveel tijd ze zelf aan bepaalde activiteiten besteden. Dit resulteerde in de rangorde zoals weergegeven in tabel 1.

Als we kijken naar wat ouders belangrijk vinden voor hun kind(eren) dan staat op de derde plaats het "lezen van boeken" ("hobbies" en het "praten met vrienden" staat 1 resp. 2). Bij de rangorde van de vrijetijdsbestedingen van de ouders zelf staat het "lezen van boeken" beduidend lager (tiende plaats). Met betrekking tot "televisie kijken" vinden wij een omgekeerd patroon. Ouders vinden televisie kijken in het geheel geen belangrijke vrijetijdsbesteding voor kinderen (14e plaats, "lig nu niet voor de tv te hangen, ga eens iets doen") terwijl zij zelf na "kranten lezen", "televisie kijken", als belangrijkste activiteit opgaven.

Tussen het voorbeeldgedrag van ouders en het leesgedrag van kinderen bestaat bepaald geen één op één relatie. Steinborn (1980) vond dat 60% van de veellezende kinderen ouders hadden die zelf niet tot de intensieve lezers gerekend konden worden. Uit onderzoek komt verder naar voren dat twee andere factoren die binnen het gezin stimulerend dus leesbevorderend kunnen werken van groot belang zijn. In de eerste plaats bestaat er een positief verband tussen de aanwezigheid van boeken in huis en de leesbereidheid van kinderen (Purves & Beach, 1976; Whitehead, Gapey & Maddren, 1977). Wellicht belangrijker is hoe door de ouders naar het kind toe met deze boeken wordt omgegaan. Met name het voorlezen van boeken werkt bevorderend voor de leesinteresse van het kind (Steinborn, 1980; Van Lierop, 1990).

Naar leesstimulerende factoren in het gezin (de aanwezigheid van boeken en het voorlezen) werd in ons onderzoek specifiek gevraagd. Wanneer we de aanwezigheid van boeken vergelijken voor de drie generaties valt op dat een woordenboek in huis tegenwoordig geen bijzonderheid meer is. Zo gaf 94% van de respondenten uit de welvaartsgeneratie aan dat in hun jeugd een woordenboek in huis aanwezig was. Voor de oorlog- en opbouwgeneratie lag dit nog beduidend anders; slechts 54% beschikte over een woordenboek. Met betrekking tot de encyclopedie (volgens de uitgevers hiervan eveneens een must voor elk gezin met schoolgaande kinderen) gaf 68% van de welvaartsgeneratie aan deze binnen handbereik te hebben gehad tijdens de schoolperiode; voor de oudere generaties lag dit rond de 30%. De aanwezigheid van gewone boeken, waaronder voornamelijk fictie- en nonfictieboeken verstaan werden, steeg ook met de generaties, al was deze stijging minder sterk.

Tabel 1. Belang en frequentie vrijetijds-activiteiten

Belang activiteit voor kind (1=erg onbelangrijk, 5=erg belangrijk)	Doet activiteit zelf (1=nooit, 5=erg vaak)
1. hobbies (4.33)	1. kranten lezen (4.60)
2. praten met vrienden (4.22)	2. tv-kijken (4.36)
3. boeken lezen (4.17)	3. radio luisteren (4.05)
4. sport (4.05)	4. muziek luisteren (4.01)
5. kranten lezen (4.02)	5. praten met vrienden (3.85)
6. cursussen volgen (3.90)	6. fietsen/wandelen (3.80)
7. fietsen/wandelen (3.77)	7. lezen tijdschriften (3.79)
8. spelletjes doen (3.62)	8. hobbies (3.70)
9. muziek luisteren (3.54)	9. winkelen (3.33)
10. lezen tijdschriften (3.48)	10. boeken lezen (3.33)
11. museum/tentoonstel. (3.29)	11. sport (2.86)
12. radio luisteren (3.26)	12. spelletjes doen (2.62)
13. concert/theater (3.08)	13. niets doen (2.33)
14. tv-kijken (2.83)	14. cursussen volgen (1.94)
15. winkelen (2.82)	15. museum/tentoonstel. (1.73)
16. dansen/café etc. (2.65)	16. dansen/café etc. (1.68)
17. bioscoop (2.41)	17. concert/theater (1.64)
18. niets doen (2.11)	18. bioscoop (1.58)

Wat het voorlezen in het gezin betreft, ook hier blijkt weer dat de welvaarts-generatie niet te klagen had. In vergelijking met de andere generaties werd zij vaker voorgelezen; in de oorlog/crisis generatie werd 48% zelden of nooit voorgelezen, tegen 28% bij de welvaartsgeneratie. Van Lierop (1990) signaleert in haar proefschrift dat het voornamelijk de moeders zijn die voorlezen. Ook in ons onderzoek

kwam dit naar voren, al moet gezegd worden dat de vaders van de respondenten uit de welvaartsgeneratie steeds actiever bij de opvoeding betrokken zijn.

Naast het gezin (of dikwijls in plaats van of als aanvulling op) heeft de school een belangrijke functie voor de ontwikkeling van het kind. Allereerst werd gevraagd of de respondenten het gevoel hadden dat hun ouders een goede opleiding voor hen belangrijk vonden. Binnen alle generaties bestond het gevoel dat hun ouders een goede opleiding van groot belang vonden. Dit effect was het sterkste bij de welvaartsgeneratie. Ouders vinden een goede opleiding niet alleen belangrijk, maar zijn ook bereid dit gericht te stimuleren. Een goed gedrag op school kan bijvoorbeeld beloond worden. De welvaartsgeneratie kreeg vaker een beloning voor goed schoolgedrag, geheel overeenkomstig het belang dat ouders hechten aan een goede opleiding. Een andere vorm van beloning is de belangstelling die ouders hebben voor hetgeen op school gebeurd is. Hier bestaat dezelfde tendens. Een goede opleiding wordt door de ouders van de welvaartsgeneratie niet alleen belangrijker geacht (61% van de ouders vindt een goede opleiding "zeer belangrijk", tegen 26% bij de oorlog/crisisgeneratie), maar ook daadwerkelijk meer gestimuleerd (bij de welvaarts-generatie kreeg 24% zelden of nooit een beloning, bij de oorlog/crisis generatie was dit 63%).

De ouders vinden een goede schoolopleiding voor een kind van cruciaal belang. De school oefent op het leesgedrag van kinderen een belangrijke invloed uit, al was het alleen al vanwege het feit dat op school het leren lezen plaats vindt. Naast het technisch lezen zou de school het bevorderen van een positieve leesattitude als haar reguliere taak moeten beschouwen. Dit geldt met name voor kinderen uit milieus met weinig leesstimulerende activiteiten. De afgelopen tien tot vijftien jaar wordt in onderzoek naar leesgedrag echter vaak betwijfeld of de school hier wel in slaagt. Kirch (1979) en Gerlach (1978) hebben aangetoond dat de school vaak eerder leesdrempels opwerpt dan deze slecht. De school legt teveel nadruk op het technisch lezen, waardoor lezen een schoolactiviteit wordt en zoals elke schoolactiviteit door kinderen op een gezonde manier gewantrouwd wordt (zie ook Telleghen, 1987). De school zou te weinig gelegenheid bieden om de rustgevende genoegens van het lezen feitelijk te ervaren, waardoor een remmende werking optreedt bij de literaire socialisatie.

Bereikbaarheid van boeken als voorwaarde voor literaire socialisatie

De bibliotheek is voor jeugdigen bij uitstek de plaats om kennis te maken met boeken. Zo blijkt uit Engels onderzoek dat het ontbreken in de nabije omgeving van een openbare bibliotheekvoorziening gepaard gaat met een verminderde leesinteresse bij de jeugd (Purves & Beach, 1974).

De openbare bibliotheekvoorzieningen in Nederland zijn momenteel goed. In 1914 beschikten we nog slechts over 27 bibliotheken, na de tweede wereldoorlog waren dit er al 116 en op het ogenblik kent Nederland meer dan 1000 vestigingen (inclusief filialen), waar tezamen meer dan 80 miljoen uitleningen worden gerealiseerd. Uiteraard wordt niet elk geleend boek ook daadwerkelijk gelezen; we weten

niet hoeveel boeken ongelezen teruggebracht worden. Schattingen van bibliothecarissen lopen uiteen van 10 tot 50 procent. Het jeugdlidmaatschap is in bijna alle bibliotheken nog gratis. Helaas is dit na de invoering van de welzijnswet en het plaatsen van het bibliotheekwerk onder welzijn, niet meer wettelijk verplicht. Elke bibliotheek is vrij in het handhaven van een contributievrijdom voor de jeugd. Eenmaal lid van de bibliotheek betekent echter niet dat men ook altijd lid blijft. Op het moment dat het (gratis) jeugdlidmaatschap moet worden opgezet in een volwassenen-abonnement haakt het grootste deel (ruim 65%) af. Heeft men eenmaal de school verlaten dan is de bibliotheek niet meer zo noodzakelijk.

Welke verschillen zijn te constateren in het bibliotheekgebruik van de verschillende generaties? Bij de oorlogsgeneratie gaf 42% aan dat ze in hun jeugd lid waren van een bibliotheek (we hebben geen onderscheid gemaakt tussen de in die tijd nog verschillende vormen van bibliotheekvoorziening); bij de opbouwgeneratie was dit 44% en bij de welvaartsgeneratie 93%. Hierbij dient opgemerkt te worden dat momenteel een lidmaatschap van de openbare bibliotheek niet direct impliceert dat er ook daadwerkelijk gebruik gemaakt wordt van deze instelling. Het aantal slapende leden bedraagt nu naar schatting 10%. Het feit dat er meer gebruik gemaakt wordt van de openbare bibliotheek heeft natuurlijk ook met de hierboven gesignaleerde beschikbaarheid te maken. Verder valt in ons onderzoek op dat als gevraagd wordt of de respondent nog steeds lid is van de bibliotheek de verschillen tussen de generaties nihil zijn.

Aan de respondenten werd gevraagd hoe men tijdens de lagere schooltijd aan boeken kwam. Hier zijn verschillende mogelijkheden. De openbare bibliotheek neemt een belangrijke plaats in. Voor 27% van de respondenten uit de oorlogsgeneratie gold dit; voor 87% van de welvaartsgeneratie. De bibliotheek van de kerk (met een stempel dat het boek "goedgekeurd" was) of de sigarenzaak annex bibliotheek (waar ook de boeken geleend konden worden die zeker niet "goedgekeurd" waren) namen vroeger bij lagere school kinderen slechts een marginale plaats in, terwijl ze vandaag de dag geheel zijn verdwenen. Binnen het openbaar bibliotheekwerk was tot in de jaren zestig de invloed van de zuilen nog aanwezig (Setten, 1987). Als je in 1956 in de bibliotheek van Hilversum je boek wilde laten afstempelen dan moest je goed opletten. Voor elke gezindte was een aparte balie.

Aangezien de school het steeds meer tot haar taken rekent ook een bijdrage aan leesplezier te leveren, is de schoolbibliotheek voor de welvaartsgeneratie belangrijker geworden. Een verschil tussen generaties dat terug te voeren is op huidige, betere subsidiemogelijkheden om een schoolbibliotheek op te zetten. Een andere manier om met literatuur in aanraking te komen zijn de boeken thuis. Van de oorlogsgeneratie gaf 50% aan vooral te putten uit de boeken thuis; van de welvaartsgeneratie 76%. Tenslotte kan men boeken lenen van vriendjes. Dit is met de generaties minder geworden. Waarschijnlijk zijn er voldoende andere mogelijkheden om aan boeken te komen.

Wat las men in de jeugd?

Naast vragen over leesstimulering werd ook gevraagd naar de kinderboeken waaraan men een zeer speciale herinnering had (zie Tabel 2). Als we kijken naar het favoriete boek uit de jeugd dat valt direct op dat bepaalde boeken generaties lang meegaan. Karl May heeft voor de welvaartsgeneratie volledig afgedaan. Verder valt op dat bij de oudere generatie (de oorlog, crisis en de opbouwgeneratie) strips uit den boze waren. Slechts sporadisch werd door de ondervraagden een stripboek genoemd, in tegenstelling tot de welvaartsgeneratie waarbij strips een geaccepteerde boeksoort is. Tenslotte valt op dat er bij de welvaartsgeneratie maar één boek is dat direct tot lievelingsboek is bestempeld. "Kruistocht in spijkerbroek" van Thea Beckman behoorde voor de ondervraagden tot de moderne jeugdliteratuur. De overige titels hadden allemaal al een lange leesgeschiedenis achter de rug. Het eerste deel van Pinkeltje verscheen al voor de tweede wereldoorlog.

Tabel 2. Favoriete boeken gelezen in de jeugd

Ouderen (oorlog, crisis en opbouw)		Jongeren (welvaart)	
Titel	%	Titel	%
1. Dik Trom	21.2	1. De Kameleon	19.9
2. Alleen op de wereld	14.1	2. Pinkeltje	17.5
3. Karl May	12.2	3. De Vijf-serie	13.7
4. Arendsoog	9.8	4. Wipneus en Pim	9.1
5. De negerhut van oom Tom	7.5	5. Dik Trom	7.3
6. Pietje Bell	5.1	6. Arendsoog	5.8
7. Heidi	4.3	7. Suske en Wiske	5.6
8. Afke's tiental	4.3	8. Snuf de hond	5.3
9. Rozemarijntje	4.0	9. Kruistocht in spijkerbroek	5.0
10. W.G. van der Hulst	4.0	10. Pietje Bell	4.7
		Alleen op de wereld	4.7

In de vakliteratuur over de geschiedenis van het kinderboek wordt altijd onderscheid gemaakt tussen jongens- en meisjesboeken. Dit onderscheid zou vooral voor de oudere generatie gelden. Als we onze resultaten uitsplitsen, is bij de oudere generatie het verschil duidelijk aanwezig. Typische jongensboeken zijn Karl May en Pietje Bell, typische meisjesboeken Heidi en Rozemarijntje. Ook bij de jongeren is nog een verschil tussen jongens- en meisjesboeken, zij het wat minder markant; Pietje Bell is nog steeds een typisch jongensboek, Heidi en Karl May zijn verdwenen, en Alleen op de wereld is nu door de meisjes toegeëigend.

Conclusie

Uit ons onderzoek blijkt dat de stimulerende activiteiten met betrekking tot het lezen van boeken steeds belangrijker zijn geworden. Het ziet er dus zeer gunstig uit voor

de huidige generatie. De voorwaarden voor een optimale literaire socialisatie zijn aanwezig. Over het daadwerkelijk leesgedrag zijn de geluiden echter anders. De achteruitgang van de tijd die besteed wordt aan het lezen van boeken (SCP, 1986) en de terugloop van de verkoopcijfers van boeken (Stichting Speurwerk, 1987) zijn aanleiding geweest tot de meest bizarre uitspraken.

In 1985 werden we, vooral via de populaire pers, opgeschrikt door de resultaten van een onderzoek van Wesdorp. Nederland zou opeens beschikken over een schrikbarende toename aan volslagen, semi- en functionele analfabeten. Ongeveer 7% van de leerlingen van groep 8 zou functioneel analfabeet zijn, terwijl daarenboven 14% tot de slechte lezers moet worden gerekend. Dit onderzoek was echter een momentopname; er bestaat geen eerder onderzoek, dus concluderen dat er een toename is, is niet mogelijk.

Het lezen van boeken is, net als andere vormen van cultureel gedrag, aangeleerd en wordt algemeen beschouwd als een elitaire bezigheid. Bourdieu en Darbel (1969) wezen reeds op het lange proces van scholing en socialisatie dat nodig is om belangstelling voor kunst, dus ook het lezen van boeken te wekken. Dat sociaal-economische eigenschappen van mensen, met name het opleidingsniveau, het inkomen, het beroep en het milieu van herkomst grote invloed uitoefenen op hun culturele gedrag in bredere zin, wordt thans algemeen erkend. Beschouwingen over het lezen, en het stimuleren van lezen, leggen echter sterk de nadruk op subjectieve factoren als determinanten van het leesgedrag. Zo stelt Tellegen (1987) dat het lezen door kinderen in de leeftijd van 10-14 jaar vooral de functie vervult om emotionele spanningen te reduceren. In hun didactiek van het Nederlands in het voortgezet onderwijs zeggen Griffioen en Damsma (1978:305): 'Mensen lezen voor hun genoegen en leraren moeten erin bijdragen dat leerlingen dat genoegen houden of krijgen. Leesplezier is voorwaarde en doel voor het onderwijs in fictionele teksten.'

'Leesbevordering' is ook een centraal oogmerk van de regering in het letterenbeleid. Ook hier wordt vooral uitgegaan van het idee dat persoonlijke motieven ten grondslag liggen aan het lezen van boeken en dat het inspelen op die motieven een voorwaarde is om mensen meer tijd te laten besteden aan lezen. In de Nota Letterenbeleid (1988) zegt de toenmalige minister van WVC, mr. drs. L.C. Brinkman, zich sterk te willen maken voor kwaliteit - van het aanbod van boeken, maar ook van de afname van boeken, waarbij hij vooral ingaat op een dwingende overtuigingskracht om de lezer aan het lezen te zetten.

Cultureel gedrag wordt echter beïnvloed door een veelheid van factoren: de al vermelde sociaal-economische eigenschappen van individuen, de aard en de omvang van het aanbod, de kosten in tijd en geld om onderdelen van dat aanbod te verwerven, de keuzes van de peer group, het gebruik dat men ten behoeve van andere activiteiten kan maken van de ervaringen en kennis die verworven zijn door participatie aan vormen van kunst en cultuur, enz. Het is vermoedelijk te simpel om één type variabelen van doorslaggevend belang te achten voor het culturele gedrag van diverse groepen. Daarnaast verschilt cultureel gedrag van generatie op generatie, en ook de variabelen die hierop van invloed zijn.

BIBLIOGRAFIE

- Bourdieu, P., Darbel, A. & Schnapper, D. (1969). *L'amour de l'art. Les musées d'art européennes et leur public*. Paris: Minuit.
- Dillman, D. (1978). *Mail and Telephone Surveys*. New York: Wiley.
- Gerlach, D., Köhling, L., Möhlmann, K. & Wewerka, J. (1976). *Lesen und soziale Herkunft*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Hox, H., E.D. de Leeuw en A.W.M. Duijx (1984). The postman rings thrice. Een onderzoek naar twee kenmerken van Dillman's Total design Methode voor postenquêtes. *Mens en Maatschappij*, 59, 189-194.
- Kirsch, D. (1979). *Literaturbarrieren bei jugendlichen Lesern*. Frankfurt an Main: Haag und Herschen Verlag.
- Nota Letterenbeleid, (1988).
- Purves, A.C. & Beach, R. (1976). *Literature and the reader: Research in response to literature, reading interest and the teaching of literature*. Urbana, Ill: National Council of Teachers of English.
- SCP (1986). *Sociaal en Cultureel rapport 1986*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij/Sociaal Cultureel Planbureau.
- Schmutzler-Braun, B. & Schreiner-Berg, A. (1983). *Ab und mal 'n Buch - warum nicht. Lebensumstände uns Lektüre berufstätiger Jugendlicher: Eine empirische Untersuchung*. Frankfurt an Main: Dipa Verlag.
- Setten, H. van (1987). *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw*. Nijmegen: SUN.
- Steinborn, P. (1980). *Kommunikationsverhalten und Buch, Teil II*. Bertelsmann Briefe, Heft 120, 33-53.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek (1987). *Boekenvakboek: Cijfergids voor de informatie-sector, 1987*. Amsterdam: Stichting Speurwerk betreffende het Boek.
- Televisie en kinderen, (1966). *Deel II: De jeugd onderzocht*. Amsterdam.
- Tellegen-Van Delft, S. & Catsburg, I. (1987). *Waarom zou je lezen?* Groningen: Wolters Noordhoff.
- Van Lierop-Debrauwer, H. (1990). *Ik heb het wel in jouw stem gehoord. Over de rol van het gezin in de literaire socialisatie van kinderen*. Delft: Eburon.
- Wesdorp, H. (1985). *Goed onderwijs, wat is dat? Voorstudie periodieke peiling van het onderwijsniveau*. 's-Gravenhage: SVO/SCO/O&W.
- Whitehead, R., Gapey, A.C. & Maddren, W. (1977). *Children and their books*. London: Macmillan Education.